

مبایعه‌نامه‌ای از دوره محمد شاه

مرضیه مرتضوی

در طبقه‌بندی اسناد، مبایعه‌نامه‌ها، نوعی از اسناد شرعی محسوب می‌شوند که مبتنی بر ارکان خرید و فروش است و اغلب با عناوینی چون فروش‌نامه، سند فروش، بیع‌نامه، سند مبایعه، مبایعه‌نامه قطعی، قباله ایتباعتی و حباله ملکیت نامیده می‌شوند.

اسناد شرعی، اسنادی هستند بر آمده از اسناد فقهی، شامل معاملات و احکام و عبارات که توسط شخص ذی‌صلاح مطابق با رسم آن دوره تنظیم می‌شوند. بر این اساس، هر سندی که بین دو نفر یا دو گروه تنظیم شود و شامل عقد و ایقاعات باشد، سند شرعی نامیده می‌شوند. مبایعه‌نامه‌ها نیز چون دیگر اسناد شرعی از دو مقوله متن و حاشیه یا سجات تشکیل شده است. سجات به معنی تصدیقات، گواهی، خبر و گواهی مکتوب ممه‌ور به کار می‌رفته که به دسته‌های زیر تقسیم می‌شده است: سجات وقوعی، سجات اعترافی، سجات شهودی و سجات مطابقه‌ای.

در این مقاله ضمن بازخوانی سجات موجود در حواشی مبایعه‌نامه، نوع سجات ثبتی، مشخص و تعیین می‌شود.

این سند متعلق به مجموعه دکتر حجت‌زاده است که در سال ۸۷ همراه دیگر اشیا و اسناد تاریخی، به مؤسسه کتابخانه و موزه ملی ملی ملک تهران اهدا گردید که اشاره به یکی از معاملات و مبادلات در سومین سال سلطنت محمد شاه قاجار (۱۲۵۰-۱۲۶۴ ه. ق) می‌نماید.

لازم به یاد آوری است که کلمات و جملاتی که داخل پرانتز قرار دارند، در متن اصلی به شنجرف هستند و آغاز هر سطر با / مشخص گردیده است.

مشخصات سند

تاریخ: ۱۲۵۳ ه. ق؛ تعداد سطر: ۱۴؛ نوع خط: شکسته نستعلیق؛ محل نگهداری: خزانه موزه ملک

متن سند

(هو المالک بالاستحقاق)^۱

(الحمد لله الذی احل البیع و الشری للانام و حرم الغصب و الربی علی الخاص و العام و الصلوة السلام علی اشرف الراس العظام محمد و عترته المعصومین الکرام و سلم تسليماً كثيراً كثيراً كثيراً) حمد گوهر بار و شکر شکر بار، حضرت مالک الملکی را سزاست که مساکن و مزارع و املاک را به جهت انتفاع انسان خلق فرموده که «جعل لکم الارض قراراً» و درود بی‌پایان رسید کائنات و اشرف و اکمل موجودات، برگزیده خداوند یگانه و بر اولاد امجاد او که زمام مهام کافه انام، به کف کفایت و قبضه هدایت ایشان منوط و مربوط است - علیه و علیهم صلوات الله - الملك الودود مادامت المساکن فی الارض موجود. (اما بعد) غرض از رنگ‌ریزی عبارات این فقرات و طراحی بیوتات این مقدمات که به دستگیری دهقان قلم صدق رقم می‌گردد و مشعر به مراتب تذکر این مطلب و مدعا آنست که در بهترین وقتی از اوقات و نیکوترین ساعتی از ساعات، دون الاکراه و الاجبار، حاضر گردیدند در اعلی محکمه شرع مطاع لازم الاتباع عالی‌جاه رفیع جایگاه شهامت و بسالت انتباه فخامت و مناعت اکتباه شوکت و جلالت دستگاه امیر الامراء العظام، محمد امین خان قاجار^۲ نسقچی باشی^۳ و عالی‌جاه رفیع جایگاه محمد رحیم خان^۴ اخ البایع و علیا جاهان عصمت و عفت پناهان مخدرات دستگاهان زیبا سلطان خانم و پری سلطان خانم و فاطمه سلطان خانم ولدان مرحمت و غفران پناه جنت و رضوان آرامگاه محمد حسن خان قاجار^۵ و فروختند به بیع لازم

۱. معمولاً نوع اسناد از روی تحمیدیه آنان شناسایی می‌شوند. مثل هو الواقف علی السرائر برای وقفنامه، هو المؤلف بین القلوب برای نکاح‌نامه، هو المالک بالاستحقاق برای مبايعه‌نامه و صلح‌نامه و نیز هو المصلح برای مصالحه‌نامه. ۲. محمد امین خان قاجار، پسر محمد حسن خان دولوی قاجار نسقچی باشی، داماد فتحعلیشاه و پسرخاله و شوهر خواهر عباس میرزا نایب السلطنه بود که در ۱۲۴۵ قمری پس از فوت پدر، به جای او نسقچی باشی فتحعلیشاه شد. وی به دستور عباس میرزا در جنگ دوم ایران و روس به همراه عباس‌نخان برای کمک به احسان خان نخجوانی مستحفظ قلعه عباس آباد به آنجا روانه شد، ولی با خیانت احسان‌خان، این دو نفر دستگیر و زندانی شده، درهای قلعه به روی قوای پاسکوویچ گشوده شد.

۳. شغل نسقچی و نسقچی باشی در ازمنه مختلفه در ایران بوده و در دوره سلطنت قاجار تا اوائل سلطنت مظفرالدین‌شاه هم برقرار بود، به طوری که اکثر حکام نیز هر یک برای خود نسقچی داشتند. وظایف نسقچی عبارت بوده از بریدن سر، دماغ، گوش، زبان، دست کور کردن و دریدن شکم. این شغل در دوره قاجار بیشتر در خانواده علاء‌الدله دوام پیدا کرد.

۴. محمد رحیم خان از بزرگان قاجار دولو پس از مرگ برادر بزرگ‌تر خود، نسقچی باشی شد.

۵. محمد حسن خان قاجار پسر فتحعلی خان قاجار قوانلو پدر آغا محمد خان قاجار مؤسس سلسله قاجار در ۱۱۲۷ قمری متولد و در ۱۱۷۲ در نزدیکی‌های بهشهر، توسط سبز علی نام کرد و دو نفر از طایفه قاجاریه یوخاری باش

جازم شرعی همگی و تمامی کل شش دانگ قریه ماران^۱ من محل قصبه نهانند^۲ به انضمام مزارع و لواحق و توابع و مراتع و جبال و تلال و دهکده و قشلاق و عیون و قنات و چمن و اشجار مثمره و غیر مثمره و طواحین و بیدستان و کلما سمی او لم یسم و ما یتعلق بها من جمیع الجهات از قرار تفصیل فوق که محدود است به حدود اربعه حدی به گردنگاه بیدسرخ^۳ و حدی به گردنگاه شیطان دره و خعبه دره و حدی به کوچک ناخوشه که آب از آن داخل گاوماساب^۴ می‌شود به عالی‌جاه رفیع جایگاه عزت و سعادت همراه شهامت و بسالت انتباه مجدت و نجدت پناه مقرب الخاقان امان الله خان^۵ خلف الصدق مرحمت و غفران پناه جنت و رضوان آرامگاه تاب ثراه فرج‌الله خان^۶ من طایفه افشار به ثمن المعین و مبلغ المشخص دو هزار تومان ریال سکه محمد شاهی^۷ عددی سی نخود^۸ که عبارت است از یک هزار دینار رایج و اخذ ثمن عند اجراء الصیغه گردید و صیغه مبايعه بین وکیلیمها بالعربيه و الفارسیه، واقع و جاری گردید.

(و بعد) مصالحه صحیحه شرعیه ملیه اسلامیه نمودند بالعین مسطورین، هرگونه غبنی و غنا بعدالغین را ولو کان فاحشا دانسته و فهمیده در عوض مبلغ هفتصد تومان ریال موصوف مزبور و صیغه مصالحه نیز جاری گردید حسب المسطور قطع تعلق و ازاله حقوق بایعین مسطورین از تمامی قریه مزبور و ما سطر فی تعلقاتها گردید به حقیقت و ملکیت عالی‌جاه مشتری قرار و استقرار شرعی یافت. مراد راست تصرفات

(دولو) کشته شد.

۱. ماران نام رودی است در نهانند و قریه ماران، از بلوکات خزل نهانند.
۲. شهرستان نهانند در استان همدان با مساحت ۱۶۵۷ کیلومتر مربع در طول دره‌ای به عرض ۴ الی ۱۲ کیلومتر، بین دو کوهستانی قرار دارد که رود گاماسیاب در وسط دره آن جاری است. رودهای گاماسیاب، گیان و فارسین، از جمله رودهای مهم این شهرستان هستند.
۳. نام محلی کنار راه همدان و کرمانشاه میان سنگ سفید و درویشان در ۴۹۶۰۰۰ گزی تهران.
۴. گاماسیاب از رودهای مهم استان همدان است که از جنوب شهرستان نهانند سرچشمه می‌گیرد و پس از عبور از دشت نهانند در کنار روستای لیلی یادگار شاخه رود ملایر را دریافت می‌کند. این رود که از شاخه‌های اصلی رود کرخه محسوب می‌شود، سرانجام به خلیج فارس می‌ریزد.
۵. امان الله خان در دوره فتحعلی‌شاه، مدتی حاکم زنجان بود. در ۱۲۲۱ قمری از سوی شاه، همراه اسماعیل خان سردار افغانی برای یاری ابراهیم خلیل خان جوانشیر به شوشی رفت، ولی قبل از رسیدن آنان، ابراهیم خان به دست روس‌ها کشته شد؛ سپس این دو تن از سوی شاه جهت سرکوبی و دفع مصطفی خان حاکم شیروان که با روس‌ها علیه ایران سازش کرده بود و نیز کوچاندن ایلات آن حدود به ارسباران و مغان، مأمور نمود.
۶. فرج الله خان افشار در اوائل دوره فتحعلی‌شاه، نسقچی باشی بود. وی در ۱۲۲۴ قمری از سوی فتحعلی‌شاه جهت جلوگیری از تجاوزات روس‌ها به اردبیل به آنجا اعزام شد. وی در جنگی با مصطفی خان طالش در لنکران وی را محصور کرد و شکست داد؛ سپس در ۱۲۲۷ برای سرکوبی عبدالله پاشا والی بغداد رفت که با وساطت علمای شیعه، کار به مصالحه کشید. در زمان اعزام وی به خراسان، جهت یاری والی آنجا محمد ولی میرزا با ده هزار سپاه در منطقه شاهرود از سوی فتحعلی‌شاه، مأمور دفع خان خوارزم شد که در دشت مغان ترکانزی می‌کرد و با شکست سنگین خان خوارزم، غنائم بیشماري نصیب لشکر ایران شد.
۷. ریال در دوره محمد شاه (۱۲۵۰-۱۲۶۴) از مسکوکات نقره و معادل ۱۲۵ دینار بود.
۸. هر نخود برابر با ۴ گندم است. ۲۵ نخود ۵/۷۶ گرم وزن داشت.

مالکانه و مستحقانه كيف يشاء و اراد كتصرف الملاك في املاكهم و ذوی الحقوقهم بخلافه من بعد بايعين خود بانفسهم او احد من قبلهم و كيلا كان او وارثا ادعا نمایند در ملكيت مبيع مسطور از درجه اعتبار ساقط و ادعای ایشان باطل و عاطل بوده باشد و ضمن العقد بر خود لازم نمودند بايعين مزبورين كه هر گاه به جزیی از اجزاء و اسما كاشف فسادى شود، سيما ادعای احدی و نسبت به عالی‌جاه مشتری گفتگو نماید اولاد مدعی را جواب نمایند، والا بايعين از عهده نقد موصوف و آنچه مشتری صرف اخراجات آن ملك نمود، بايعين از عهده بر آمده باشند.

و كان ذلك في يوم دوشنبه بيستم شهر ربيع الثاني من شهر سنه ۱۲۵۳

مهر مربع با سجع : محمد امين در وسط و سوره توحيد در چهار طرف

مهر بيضی با سجع : عبده الراجی محمد رحيم

مهر بيضی با سجع : فاطمه پری سلطان

مهر مربع با سجع : زيبا سلطان

در زیر سطر پنجم اين سند ذیل اسامی فروشندگان مهر هر يك زده شده است.

سجلات از بالا به پايين

- مبايعه به نهج مسطورين واقع گرديد. سرکار بيگلر بيگي دارالخلافة مهر مربع با سجع: لا اله الا الله الملك الحق المبين محمد باقر.
- ميرزا شفيق تويسرکاني مهر مربع با سجع: لا اله الا الله الملك الحق المبين، عبده محمد شفيق.
- حرره ... عالی‌جاه حسين علی خان قاجار مه مربع با سجع: الواثق بالله عبده علی.
- انا من الشاهدين العبد الحقيق ابن اسکندر اشرف مهر مربع با سجع: الواثق بالله الغني عبده اشرف ۱۲۳۱.
- قد وقعت المبايعه المسطوره مهر بيضی با سجع: عبده موسى الحسينی (سجل وقوعی).
- عالی‌جاه سيف الله خان افشار مهر بيضی با سجع: الراجی الى الله عبده سيف الله.
- ... اقر و اعترف بما سطر فيه محمد رسول تويسرکاني مهر دايره: و ما محمد الا رسول؟ (سجل اعترافی).
- عالی‌جاه ميرزا فضل الله مهر مربع با سجع: لا اله الا الله الملك الحق المبين عبده محمد شفيق.
- شاهد است علی محمد بيگ ولد محمد تقی خان مهر مربع : عبده علی محمد (سجل شهودی).
- حسنعلی خان شاهسون مهر بيضی: عبده حسن علی.
- قهرمان بيگ شاهسون مهر مربع: الراجی قهرمان.
- ميرزا احمد علی سیاوشانی من توابع قم مهر مربع: افوض امری الى الله عبده احمد علی.

سجلات صدر مبايعه نامه

- مطاوی کتاب در محضر جناب نخبه العلماء الاعيان و مرجع الفضلاء الفخام مطاع اکرم امام جمعه دار الخلافة طهران و برادر مقام ایشان که جناب ميرزا ابوالقاسم باشند، وقوع يافته با کافه شرایط و عامه ارکان

من المبايعه الصحيحه الحتميه لازمه و قبض الثمن المعلوم....و..... قدره و المصالحه المشروعه و قبض مال المصالحه و اجراء العقد يمن مقبول نم ضعف خادم....بيضا است فلا ... الامر ان يرتاب و..... و يرتاب في وقوع المبايعه و المصالحه المشروعين..... في اواخر شهر جمادى الاول من شهر سنه ۱۲۵۳.

مهر مربع : قاسم بن محمد الحسينی ۱۲۳۲

- قد وضع وصيح فيه تمام ما لدى ... علاء الدوله؟ في ۲۳ شهر ربيع الاول ۱۲۵۳ (سجل وقوعی) مربع بيضی: عبده سيد محمد مهدي ابن مرتضى الحسنی الحسينی

- قد وضع فصيح بما كان حرره فيه ... في ۲۳ ربيع الثاني ۱۲۵۳ (سجل وقوعی)

مهر بيضی : ... محمد علی الحسينی

- وضع تمام فيه لدى مهر بيضی : عبده (سجل وقوعی)

- وقع ما رقم فيه لدى مهر مربع: عبده حسن الحسينی (سجل وقوعی)

فهرست منابع

- حقيقت، عبدالرفيع، فرهنگ تاريخی و جغرافيايي شهرستان‌های ايران، تهران، کومش، ۱۳۷۶.
- بامداد، مهدي، شرح رجال ايران، تهران، زوار، ۱۳۷۸.
- ديانت، ابوالحسن، فرهنگ تاريخی سنجشها و ارزش‌ها، تبريز، نيما ۱۳۶۷.

پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی
پرتال جامع علوم انسانی

پیام بهارستان / ۲۵، س ۴، ش ۱۶ / تابستان ۱۳۹۱